

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2017



Løgn fra Ende til anden
Oksballejrens Leder dementerer Meddelelse om Bordel i Oksbøl
„Esbjergbladet“ indeholdt i Gaar følgende opsigtsvækkende Meddelelse: „Der hvad vi erfarer, er der i Oksbøl sket en virkelig Forbrydelse“



H. Sverdrup Sverdrup
af Oksbøl, Næst i Danmark
af Oksbøl og Oksbøl, Næst i Danmark
af Oksbøl, Næst i Danmark
af Oksbøl, Næst i Danmark



opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2017

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels A. Hansen

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 250g

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-97-9

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til årets opdatering. Det er ottende gang Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum udsender en fælles årbog, der beskriver noget af alt det, der sker på museumsområdet i de to kommuner.

Og som altid er årbogens indhold blandet. Denne gang er der en hel stribe artikler, der er resultatet af 20 antropologistuderendes feltarbejde i maj måned 2017 omkring Hvide Sande. Der er fine portrætter af Skjerns "Kornelius Blisand", Christian Hansen og Vestjyllands "Rembrandt", Christen Lyngbo. Der er artikler om museernes formidling både i landskabet og inde på museerne. Der er artikler om to forskellige flygtningelejre fra tiden

efter Anden Verdenskrig og vi fortsætter byvandringen gennem Ringkøbings gader før og nu. Der er fokus på jernalderens spader og deres rette brug og en artikel om alternativ medicin for hundrede år siden – som nu giver vore dygtige detektorfolk fund fra marken. Og så er der som i de tidligere årgange beretninger fra museumsforeningerne om deres aktiviteter og en oversigtsartikel om årets arkæologiske udgravninger.

Som altid kommer vi langt omkring – selvom vi holder os inden for de to kommuners grænser. Men der er meget historie her i Vestjylland. Og vi bliver ved med at finde nyt om den.

God læselyst

Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen



Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** Lyngsmose Nord
Af Palle Eriksen, Torben Egeberg & Per Ole Rindel
- 24** Huller i jorden
Af Henriette Lyngstrøm
- 35** Ringkøbings middelalderlige byprivilegier
Af Anders Bøgh
- 44** Rakkerpakket i Ringkøbing Amt
Af Caroline Larsen
- 50** Fra Torvet til havnen
Af Christian Ringskou
- 62** "Ja, saadan kan man jo blive ved at mindes"
Af Helen Borg
- 74** Købmand Christian Fabricius Hansen
Af Christian Ringskou
- 87** Fra Strøget til Skallingen
Af Daniel Henschen
- 96** Volta, Galvani, strøm i døde frøer og en kvaksalver fra Frederiksberg
Af Lars Chr. Bentsen
- 100** Blandt sovjetiske krigsfanger og flygtninge i Blåvandlejren
Af Harald H. Jepsen
- 125** At skabe orden i kaos
Af John V. Jensen
- 149** Forsvinde fra mands minde
Af John V. Jensen
- 158** Tarm Stole- og Møbelfabrik i over 100 år
Af Christian Lind Thomsen
- 169** På feltøvelse i Naturens Rige
Af Bodil Selmer, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet
- 203** Naturens Rige
Af Lisbeth Lunde Lauridsen
- 206** Genstande på et museum
Af Holger Grumme Nielsen
- 211** Punktum, punktum, komma, streg
Af Pernille Ø. Sørensen & Anja Høegh
- 218** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest
- 238** Tidstavle
- 239** Retteblad

Lyngsmose Nord

– 1000 m² jernalder fuld af overraskelser

Af *Palle Eriksen, Torben Egeberg & Per Ole Rindel*

For tre år siden var forsiden af denne årbog præget af et flot luftfoto af Lyngsmose som optakt til en spændende og munter artikel "Lyngsmose-fæstningen genopført". For kort at repetere: Lyngsmose ligger 10 km nordøst for Ringkøbing. Her lå nær Hover Å i keltisk jernalder, der også kaldes for førromersk jernalder, omkring 100 f.Kr. en befæstet landsby. Den blev undersøgt af Ringkøbing Museum og Københavns Universitet i 2000-2002.¹ Senere, i 2014-2015, blev Lyngsmose-fæstningen visualiseret på stedet af Ringkøbing-Skjern Museum i samarbejde med den til formålet oprettede Lyngsmose-forening, og med klækkelige tilskud fra Grøn Ordning og Kulturstyrelsens projekt Danmarks Oldtid i Landskabet. Lyngsmose tilhører – ligesom Borremose-fæstningen nær Års – en lille gruppe af borge fra keltisk jernalder – over 1000 år ældre end vikingetidens ringborge.

Man kunne nemt ved læsning af den lige nævnte artikel få det indtryk, at når først shelters og broen over åen var på plads, var der ikke mere at lave i Lyngsmose med hensyn til formidling af det enestående fortidsminde, ådalen og Bratbjerg Hede nordfor med gravhøje og spor af jernalderens marker. Ud over at fortidsmindeområdet skulle passes, selvfølgelig. Det indtryk er langt fra rigtigt. Siden er der blevet sat hegn op omkring fortidsmindeområdet, så får kan holde det ellers vildtvoksende græs nede.² Der er blevet købt flere kanoer, og der er blevet markeret en sti gennem Bratbjerg Hede fra ådalen og op til Kvindhøje. Lyngsmose og Hover Ådal er blevet et attraktivt og flittigt besøgt udflugtsmål. Her kan de besøgende opleve en af

de få danske lokaliteter, hvor en jernalderlandsby er visualiseret på *selve* stedet. Og måske bliver de tilmed så fascinerede af ådalen og heden, at de lader tanker og fantasien gå lidt over to tusind år tilbage i tid i forsøget på at få et billede af, hvorfor jernalderens bønder så sig nødsaget til at befæste deres landsby med vold og grav.

Det sidste spørgsmål optager selvfølgelig også os arkæologer meget. De 17 huse, heraf to små, som lå inden for vold og voldgrav, var ikke den første bebyggelse på selve stedet. Inden da lå der i samme område tre gårde med hver to huse.³ De to faser – den ubefæstede og den befæstede – har fulgt lige efter hinanden, da man nemt kan genkende husene i de tre gårde i deres let ændrede form i den yngre befæstede fase, hvor flere andre huse er kommet til. Men hvor kom disse nye huse og deres beboere fra?

Gården uden for fæstningen

Lyngsmose-fæstningen er anlagt på et tykt lag flyvesand, der strækker sig langt uden for fæstningen. Så sandet er jordbunden, at man stort set kan sige, at alle sten på stedet er bragt dertil af mennesker. Når markerne er pløjet, og jordoverfladen ligger bar, vil koncentrationer af sten ofte afsløre, hvor der kan have ligget andre jernalder-bebyggelser. Et af de mest iøjnefaldende steder ligger blot 80 m nordøst for fæstningen. I Holstebro Museums projekt "Fortiden set fra himlen" er kornmarkerne ved Lyngsmose flere gange blevet fotograferet fra luften, og i 2009 gav det afgørende ny viden. På et luftfoto ses sporene af en gård

med to huse netop dér, hvor der tidligere var fundet sten.⁴ Fotoet viser, at de to huse har ligget gavl ved gavl, og at et hegn i en stor bue forbandt de yderste gavle. Kunne denne gård være samtidig med de tre gårde i den ubefæstede Lyngsmose-fase?

Optakten til undersøgelsen

Teorien skulle efterprøves, så resultatet kan komme med i en kommende bog om Lyngsmose-fæstningen.⁵ I 2017 blev der derfor foretaget en undersøgelse for at afklare dette. Undersøgelsen, som overvejende blev finansieret af Slots- og Kulturstyrelsens pulje for undersøgelse af dyrknings- eller erosionstruede lokaliteter, blev udført af Arkæologi Vestjylland og Københavns Universitet og indgår i forskningsprojektet "Lyngsmose – en vestjysk borg fra keltisk jernalder".⁶

Forberedelserne var i orden til en uges spændende udgravning: Forpagteren af marken, Niels Christian Poulsen, havde venligst og interesseret givet os lov til at grave på marken. Der var tidligere på året lavet en mindre prøvegravning, og der var penge til at dække størstedelen af omkostningerne. Lektor Per Ole Rindel, Københavns Universitet, ville deltage sammen med de fire arkæologistuderende Alexander Normann Huus, Francesco Roberto Færch Denaro, Frederik Nikolaj Jepsen og Line Jørgensen. Gravemaskinen og dens erfarne fører, Lars Jørgensen, var bestilt hos Mikkelsens Maskinstation. En skurvogn ville være på plads og komme helt fra Holstebro. Esben Schlosser Mauritsen ville stå for de meget vigtige dronefotos, og Torben Egeberg ville tage sig af blandt andet den digitale dokumentation. Og der var sågar også en generator, der om nødvendigt kunne producere strøm til computere. Elever fra de omliggende skoler ville blive vist rundt på udgravningen, lige som der også en eftermiddag var bebudet "Åben Udgravning" for andre interesserede.

Feltet var sat af, alt var klart til udgravningens begyndelse mandag den 2. oktober. Vejrguderne var taget i ed.



På luftfotoet fra 2009 ses tomten af en gård med to huse, der har været forbundet med et hegn. Foto: Lis Helles Olesen, Holstebro Museum.

Det var bare med at komme i gang. Heldigvis gik alt godt, der var intet, som overraskede os – intet, undtagen resultatet, som viste sig at være helt anderledes, og langt mere spændende og perspektivrigt end forventet.

Undersøgelsen

Efter fem timer havde Lars med sin gravemaskine fjernet muldjorden i et 50 m langt og 22 m bredt felt, og fladen var skrabet fint ren, så sporene efter stolper, vægge og hegn stod klart – for det øvede øje. For fladen udgjorde et virvar af farver i alle tænkelige nuancer fra lyst brunt og gråt til sort inklusive mange pletter, som kunne forveksles med stolpehuller. Farveforskellene skyldes, at jorden var kraftigt podsoleret, da sandet er meget udvasket – et almindeligt fænomen i Vestjylland. Ved podsolering fjerner det nedsivende regnvand jordkorpens metalsalte og aflejrer dem længere nede som al, der er et hårdt sammenkittet mørktfarvet lag. Over dette lag ligger det udvaskede gråhvide blegsand, der igen er dækket af morlaget, som svarer til muldlaget i ikke-podsolerede jordbunde. I vores flade kunne vi se alle tre slags jordtyper: mor, blegsand og al, antageligt fordi den gamle terrænoverflade har været meget ujævn og fuld af større eller mindre fordybninger.

Stolpehuller og sporene efter vægge og hegn blev nu streget op, og hele fladen blev nøje dokumenteret ved fotos fra en drone. Efter at Esben senere på dagen havde sat dronefotografierne sammen til et samlet foto af hele udgravningen (se næste side), foregik næste dag inden døre på Bundsbæk Møllegård ved computerne, hvor Torben og studenterne digitaliserede det sammensatte dronfoto til en udgravningsplan i et tegneprogram. Og så var vi klar til næste dag at undersøge anlæggene nærmere. Ikke et målebånd eller et søm blev anvendt, heller ikke i den fortsatte

undersøgelse. Metoden har også den fordel, at farveforskelle, herunder stolpehuller, til enhver tid kan kontrolleres ved efterfølgende analyser af den fotograferede flade.

Og nu, omsider, til hvad vi fandt. Gården fra luftfotoet var der selvfølgelig, og den dominerede feltet med sine to langhuse – 1 og 2 på planen side 22 – og den grøft, som forbandt dem. Spor efter båseskillerum viser, at husene, som det var almindeligt i ældre jernalder, har haft stald i den østlige halvdel, mens den vestlige del har fungeret som beboelse. Midt i hver langsides af husene har

I forgrunden ses udgravningen med de to hustomter i gården. Bagved ligger den rekonstruerede Lyngmose-fæstning.





Fotoet af udgravningen er sat sammen af mange enkelte optagelser.

der været en indgang. Overordnet set er de to langhuse således meget lig hinanden. Derimod afviger husene lidt fra hinanden både med hensyn til orientering, længde og vægkonstruktion. Mens hus 1 har næsten helt lige langsider og et vægforløb, der i hovedsagen markeres af tætstillede stolpehuller med markante dobbelte stolpehuller i hjørnerne, er langsiderne i hus 2 mere krumme og væggen forankret i en stort set sammenhængende væggrøft. De to huse har været 15-18 m lange, hvilket gjorde dem væsentligt større end husene i Lyngsmose-fæstningen, hvor det længste måler 13 m. Hus 2 er med sin længde på 18 meter også i sammenligning med hustomter på andre vestjyske bopladser fra keltisk jernalder ud over det normale og nærmer sig denne periodes formodede stormandsgårde, som skiller sig ud med langhuse med en længde på 22 m eller derover.⁷

At der er tale om én gård – én økonomisk enhed, som begge huse er del af – fremgår af den lange buede grøft, som oprindeligt har forankret et solidt stolpesat hegn, og som med sit spænd fra de yderste gavle har indrammet en

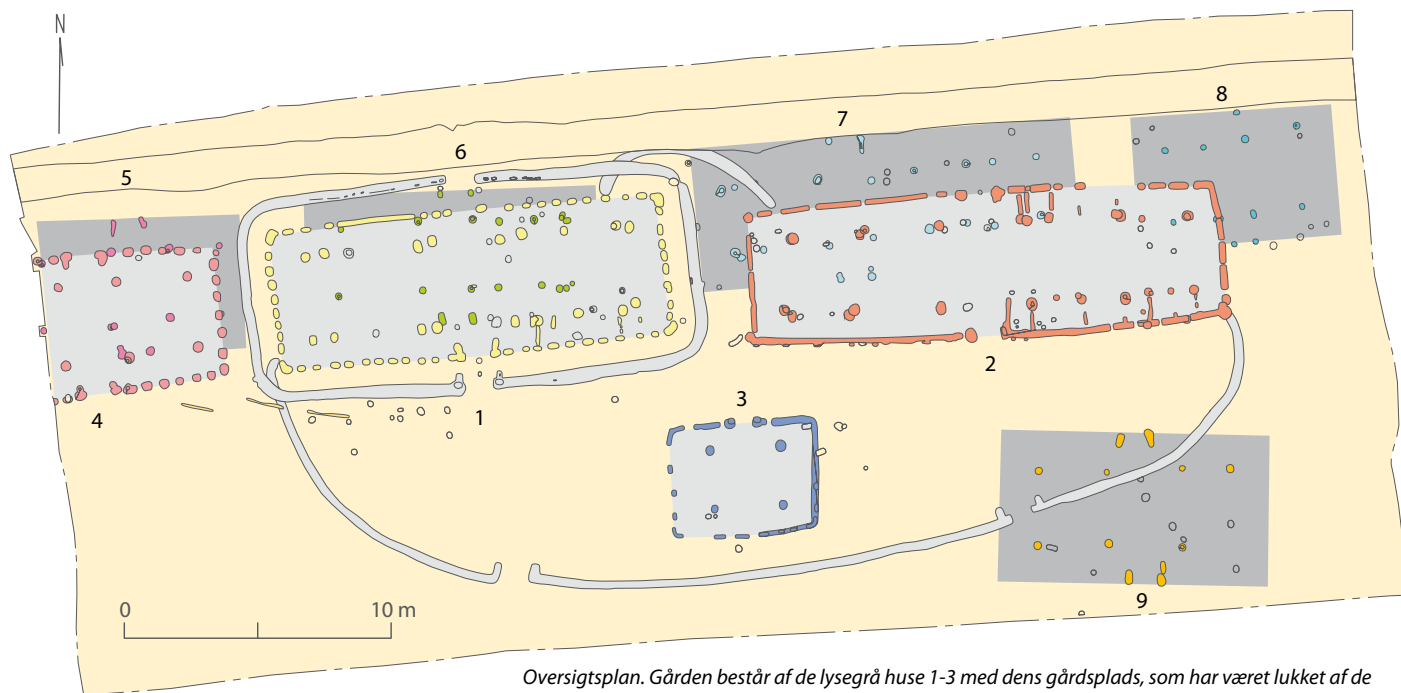
gårdsplads. Midt på denne gårdsplads og i fuldendt symmetri i forhold til de to huse og hegnet med to indgange har ligget et mindre hus, planens hus 3, hvis funktion er ukendt. Et mindre buet hegn har oprindeligt lukket gårdspladsen af mod nord ved at blokere mellemrummet ved de to langhuse. Den lukkede gårdsplads har antageligt tjent som natligt opholdssted for husdyr, velsagtens i græsningsperioden – for også dengang var der ulve og tyve. Det ene af langhusene var måske alligevel opført først og har stået alene i en årrække, inden det andet langhus er blevet tilføjet? Svaret på dette spørgsmål er naturligvis væsentligt for tolkningen af det samlede gårdskompleks. Har der fra starten været tale om to langhuse, som har huset forskellige grupper af gårdens beboere – måske med ufrie medlemmer af husstanden i det mindste af langhusene, og er det forklaringen på variationerne i husenes vægkonstruktion?⁸ Eller er det ene af langhusene først blevet tilføjet senere, måske i forbindelse med, at næste generation stiftede familie? Det sidstnævnte scenarie afleder også spørgsmålet om, hvornår i dette forløb, det lille

udhus – hus 3 – er opført? Umiddelbart taler placeringen af hus 3 for, at udhuset lige fra starten har været fælles for hus 1 og hus 2, idet det er placeret lige ud for det smalle mellemrum mellem de to langhuse. Helt så enkelt er det imidlertid ikke. I midten af keltisk jernalder er det nemlig på denne egn meget typisk, at et langhus og et tilhørende udhus er placeret forskudt i forhold til hinanden, således at udhuset er trukket ud til siden i forhold til langhusets langside, netop som det er tilfældet her.⁹

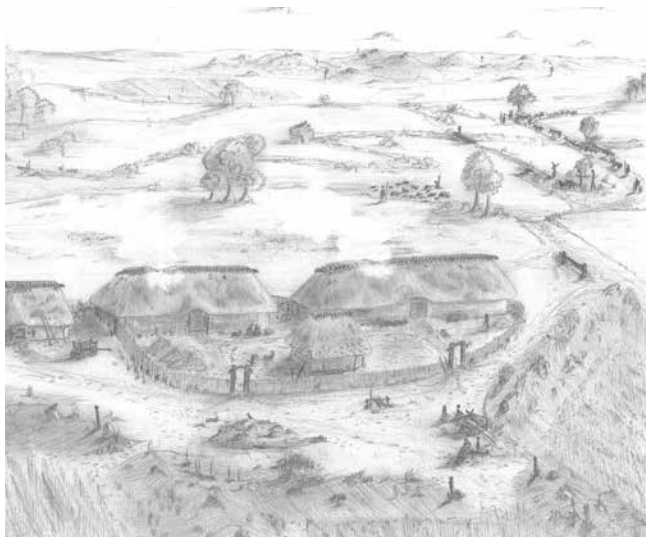
Uanset hvilket af de to ovennævnte scenarier, der svarer til gårdens faktiske udvikling, kan det konstateres, at gårdspladsen på et tidspunkt nedlægges ved, at begge hegn bliver sløjfet. Måske opgives det østlige hus, for vi kan kun se, at det vestlige hus "lever" videre, idet det i en

afstand af én meter omgives af et solidt hegn af træplanke. Har det skullet beskytte tag og vægge mod husdyr, eller har det holdt på en isolerende mur af tørv, eller har formålet med det været noget helt andet?

Denne dynamik husene imellem og opdagelsen af det lille hus var langt fra den eneste overraskelse, for både de to langhuses form, husenes indbyrdes placering og fund af skår af lerkar tyder på, at gården var i brug i det tredje århundrede f.Kr. og dermed er væsentlig ældre end Lyngsmose-fæstningen fra andet århundrede f.Kr. Et tids-spand på mindst 50-100 år adskiller efter alt at dømme de to i tid. Gården er i så fald alt for gammel til, at den umiddelbart efter sin nedlæggelse kan være flyttet til Lyngsmose-fæstningen.



Oversigtsplan. Gården består af de lysegrå huse 1-3 med dens gårdsplads, som har været lukket af de to buede hegn, det store i syd og det lille i nord. En del af et samtidigt hus, hus 4, er afdækket vest for. Sporene af denne bebyggelse overlejrer en ældre bebyggelse, hvis huse 5-9 er vist med mørkegråt.



Gården som den kan have set ud. Tegning: Attilio Dona.

En nyopdaget bebyggelse, måske en landsby – Lyngsmose Nord

Den afdækkede gård ligger ikke for sig selv, da der vest for den er spor efter mindst ét samtidigt langhus – hus 4 på planen. Denne hustomt er ikke fuldt afdækket, men har – i fald dets indgange er midt i langsiderne – været 10 m langt.

Desuden dukkede en ældre fase af 7,5-14,3 m lange huse op, heraf fem i udgravningsfeltet. På planen er disse huse mørkegrå og har numrene 5-9. Ingen af disse huse kan dateres, men sammenfaldet med de yngre huse – husene 1 og 2 – tyder på, at disse umiddelbart kan have afløst de ældre huse.

Alt i alt overraskende resultater: En bebyggelse med en mulig storgård fra tredje århundrede f.Kr. – en tidlig forløber for bebyggelsen i Lyngsmose-fæstningen. Det vil være interessant at kende omfanget og layoutet af den nyopdagede bebyggelse, Lyngsmose Nord. Indgår denne storgård i en landsby – forstået som en bebyggelse med

mindst tre tætliggende, samtidige gårde? Hvor mange huse har denne landsby i givet fald omfattet i forhold til Lyngsmose-fæstningens 17 huse? Kommende undersøgelser vil forhåbentligt give svar, ligesom vi også gerne vil finde den eller de øvrige bebyggelser, som i tid forbinder fæstningen med de nyfundne huse og gårde og herunder hvor mange gårde og huse, de enkelte bebyggelser omfatter. Og så vil vi gerne lokalisere bebyggelserne før og efter de nu kendte Lyngsmose-bebyggelser.

Årets Lyngsmose-undersøgelse er i den grad en øjenåbner, der giver et helt nyt perspektiv på Lyngsmose-fæstningens historie.¹⁰ Vi kan næsten ikke vente på fortsættelsen. I begyndelsen af november – samme dag som feltet blev dækket til – kunne vi ikke nære os. De tre første søgegrøfter blev anlagt med gravemaskinen, og bingo – det gav pote. Der er allerede nyt og mere at fortælle; men det må vente, til Lyngsmose-bogen udkommer.

Palle Eriksen kan kontaktes på pe@arkvest.dk
 Torben Egeberg kan kontaktes på te@arkvest.dk
 Per Ole Rindel kan kontaktes på rindel@hum.ku.dk

Noter

1. F&F 180406-56, Ringkøbing Museum j.nr. RIM 7723.
2. Fårehegnet er bekostet af Skt. Georgs Gilderne og Hover Sparekasses Fond.
3. Palle Eriksen & Per Ole Rindel: Den vestjyske borg. *Skalk* 2005, nr.1.
4. Lis Helles Olesen & Esben Schlosser Mauritsen: *Luftfotoarkæologi i Danmark*. Holstebro 2015, s. 106-108.
5. Kulturministeriets Forskningsudvalg har i 2017 givet tilsagn om økonomisk støtte til udarbejdelsen af manuskriptet.
6. F&F 180406-62, ArkVest j.nr. ARV 193.
7. Per Ole Rindel: Development of the village community 500 BC-100 AD in west Jutland, Denmark. I: Charlotte Fabech & Jytte Ringtved (red.): *Settlement and Landscape*. Højbjerg 1999, s. 79-99.
8. Noget tilsvarende er blevet foreslået i relation til dobbeltgårde fra yngre bronzealder, se Martin Mikkelsen: "Dobbeltgårde" i yngre bronzealder. I: Sanne Boddum, Martin Mikkelsen & Niels Terkildsen (red.): *Bebyggelsen i yngre bronzealders lokale kulturlandskab*. Viborg/Holstebro Museum 2012, s. 41-65.
9. Rindel, s. 92.
10. Den kom da også med i Top 10 af danske arkæologiske fund i 2017.